

KRZYSZTOF HOMA

Akademia Ignatianum w Krakowie

Polscy jezuici na ziemiach greckich od XVI do XX wieku

Tytuł artykułu może budzić zastrzeżenia. Wiemy, że od upadku Konstantynopola (1453) dawne terytoria greckie przeszły pod panowanie tureckie. Tylko niewielkie wyspy na Morzu Egejskim i część Peloponezu dłużej zachowały niezależność od Turcji. Kościół prawosławny i rzymskokatolicki przetrwały pomimo zajęcia terytoriów greckich przez muzułmanów. Pisząc w tytule: „ziemie greckie”, miałem na uwadze nie państwo greckie, które aż do 1821 r. oficjalnie nie istniało, ale te terytoria na Bałkanach i w Azji Mniejszej, które uznawano tradycyjnie za ziemie Grecji. Drugim terminem są „polscy jezuici”. Jezuici od początku swego istnienia byli zainteresowani pracą duszpasterską wśród katolików na terenach kontrolowanych przez Imperium Osmańskie. Św. Ignacy Loyola po swoim nawróceniu popłynął do Ziemi Świętej, zawijając po drodze do portów na ziemiach greckich. Z racji kontaktów Rzeczypospolitej z Portą oraz działalności misyjnej na Wschodzie jezuici polscy podróżowali po Grecji i współpracowali z katolikami. Zakres czasowy, uwzględniony w tym artykule, to lata obecności jezuitów. Mimo iż zakon po kasacie oficjalnie nie istniał, to jednak jezuici przetrwali na ziemiach greckich, kontrolowanych przez Turcję i w Rosji.

Konstantynopol

Jezuici dotarli do Konstantynopola w 1583 r. Szybko przybyli też tam jezuici z Polski (Roussos-Milidonis, *Jisouites ston elliniko choro (1560-1916)*, 53). Na Krecie jezuici pojawili się w 1588 r., na Chios w 1594 r., w Smyrnie w 1623 r., na Cyprze w 1627 r., na Naksos w 1627 r., w Nauplio w 1640 r., w Atenach w 1640 r., na Paros w 1641 r., w Chalkidzie w 1642 r., na Santorini w 1642 r., na Tinos w 1661 r., w Tesalonikach w 1706 r., a na Syros w 1744 r. (Marangos 15).

Polscy jezuita pracowali w dawnej stolicy Cesarstwa Bizantyńskiego, towarzysząc delegacjom polskich poselstw. Owa misja, wspierana także przez królów Polski, nie zakończyła się wraz z utratą niepodległości, ale trwała nadal pod zaborem rosyjskim. Większość jezuitów pracujących na Wschodzie pochodziła z Francji lub z Włoch (Belin 178; por. Reychman 167-191). *Encyklopedia wiedzy o jezuitach (Encyklopedia wiedzy o jezuitach 432)* przekazuje nam podstawowe informacje o tej misji, podobnie praca Laszla Polgara (Polgar 236-237). Ważną pracą jest opracowanie autorstwa Jana Reychmana (Reychman 168). Polscy jezuita korzystali czasami z gościnności jezuitów francuskich, mieszkających przy kościele pw. św. Benedykta w Galacie.

Misjonarzami z Towarzystwa Jezusowego w Konstantynopolu byli następujący ojcowie:

- 1) Stanisław Mniszek TJ – misjonarz w Persji i Turcji w latach 1650-1663, później rektor w Barze (*Encyklopedia wiedzy o jezuitach 432*). Większość jezuitów zaangażowanych w poselstwa do Konstantynopola pracowała w jezuickich ośrodkach na Podolu graniczącym z Turcją. Mniszek posługiwał w Barze; jego rektorstwo przypadało na trudne czasy wojen kozackich, podczas których był kapelanem obozowym.
- 2) Michał Boym TJ – w dniu 29 września 1652 r. wygłosił w kościele w Smyrnie *Relację o Chinach i nawróceniu tamże rozmaitych stanów osób do Wiary świętej* (Brown 132). Znany jest przed wszystkim jako misjonarz pracujący w Chinach. Podczas swoich podróży działał także na ziemiach greckich.
- 3) Stanisław Solski TJ – w latach 1654-1661 posługiwał w Konstantynopolu (przez siedem lat wśród polskich jeńców). Był kapelanem poselstwa Mikołaja Bieganowskiego. Bezskutecznie starał się u władz tureckich o kościół pw. św. Sebastiana w Perze. W 1653 r. był profesorem retoryki, poetyki i matematyki w Kamieńcu Podolskim. Zasłynął jako matematyk. Napisał dzieła: *Geometra polski, Architekt polski* oraz *Praxis nova et expeditissima mensurandi geometricae* (Brown 386-387). Miał też pracować w kaplicy więziennej pw. św. Antoniego (*Encyklopedia wiedzy o jezuitach 632*; Polgar 236-237. Reychman 168). Misja w Barze i Kamieńcu wspierana była przez fundację kanclerza Jana Zamoyskiego. W czasach Stanisława Solskiego na czele Ordynacji stał Jan Sobiepan Zamoyski. Od kolegium kamienieckiego zależały misje wędrownie w Mołdawii w Jassach i Kutnarach, misje na Pokuciu, Wołoszczyźnie, w Konstantynopolu, na Krymie i w Turcji (*Encyklopedia wiedzy o jezuitach 264*). Jeszcze dzisiaj można oglądać pozostałości po kolegium jezuickim w Kamieńcu Podolskim.

- 4) Paweł Ułanowski TJ – przebywał w Konstantynopolu w latach 1653-1655. Był profesorem retoryki i poetyki w Kamieńcu Podolskim oraz misjonarzem w Turcji. Pracował także w Jassach (*Encyklopedia wiedzy o jezuitach* 709).
- 5) Paweł Kostanecki TJ – w Konstantynopolu w latach 1678-1687. Był profesorem filozofii, więzionym przez lata w Bachczysaraju. Przez pewien czas przebywał w Konstantynopolu wraz z poselstwem Jana Gnińskiego, później odwołany do Polski (Reychman 169; Załęski 2: 830).
- 6) Franciszek Malechowski (Molechowski?) TJ – w latach 1678-1687. Był profesorem retoryki. Misjonarz na Wołoszczyźnie, w Jassach i Konstantynopolu. Jako dyplomata uczestniczył w rokowaniach Jana Sobieskiego z Portą.
- 7) Teofil Rutka TJ – pedagog, teolog, misjonarz w Konstantynopolu w latach 1672-1673. Uczestniczył też w poselstwie Władysława Szmelinga do Chanatu Krymskiego. Przez 23 lata był kapelanem hetmana Stanisława Jana Jabłonowskiego. Polemizował z Piotrem Mohyłą. Napisał podręcznik retoryki *Rhetor Polonus*. W roku swojej śmierci przyczynił się do przystąpienia do unii biskupa lwowskiego Józefa Szumlańskiego w 1700 r.
- 8) Stanisław Popiel TJ – w latach 1722-1723. Był profesorem teologii moralnej i prawa kanonicznego. Jako teolog towarzyszył poselstwu do Konstantynopola.
- 9) Andrzej Polikowski TJ – w latach 1723-1727. Był profesorem teologii moralnej w Kamieńcu. Misjonarz w Kitajgrodzie na Podolu i w Konstantynopolu.
- 10) Tadeusz Krusiński TJ – w latach 1720-1729 przemierzył cały Bliski Wschód. Był wysłany przez Kongregację *De propagande fide*. Łącznie na misjach w Konstantynopolu i Persji spędził 18 lat (Brown 243). Bronił misji katolickiej w Persji, otrzymał od szacha 6 fermanów na korzyść misjonarzy. Opracował *Relatio de mutationibus Regni Persarum* oraz wydał raport Durri Efendiego *Prodromus ad historiam revolutionis persicae* (Popławski 105-127). Jest bardzo interesującą postacią. Jego misją była Persja, ale pracował też w Konstantynopolu, gdzie przetłumaczył na język turecki i wydał swoją pracę o Persji. Józef Retinger twierdził, że Krusiński był „największym [...] misjonarzem polskim Persji [...] jednym z najwybitniejszych w ogóle misjonarzy świata (Retinger 125).
- 11) Michał Wieczorkowski TJ – profesor języka greckiego. W połowie XVIII w. pracował w Persji. Znał dobrze język turecki (Kowalski 65-

- 70). Tak pisał o nim Brown: „Był to misjonarz apostolskiej gorliwości w Moskwie, na Multanach, Krymie, Tartaryi i Persyi” (Brown 419). Najbardziej znana jego praca to *Breve compendium Fidei Catholicae e turcico textu de verbo ad verbum in latinum converso* (Brown 419).
- 12) Jerzy Szornel TJ – Załęski wspomina Szornela jako tego, który w 1699 r., będąc posłem wojewody kijowskiego Marcina Kątskiego, prowadził rozmowy z Kahremanem Paszą, komendantem Kamieńca Podolskiego (por. *Encyklopedia wiedzy o jezuitach* 665; por. Wnuk 40-46), tudzież Grzegorza Jaworskiego TJ, misjonarza w Mołdawii i prefekta bursy w Kamieńcu Podolskim. Mieli oni wykupić około 50 Polaków z tureckiej niewoli.
  - 13) Franciszek Gościecki TJ – w 1712 r. towarzyszył posłowi Stanisławowi Chomentowskiemu. Reychman wspomina o jego poemacie znanym pod tytułem: *Poselstwo wielkie Stanisława Chomentowskiego* (Gościecki 1732; Reychman 170). Podczas tego poselstwa potwierdzono pokój karłowicki (1712-1714). Jeden z punktów tego pokoju dotyczył opieki Rzeczypospolitej nad katolikami w Turcji (*Encyklopedia wiedzy o jezuitach* 190). Praca Gościeckiego zasługuje na uwagę również z tego powodu, że zawiera bardzo interesujące opisy życia narodów, które odwiedził, zmierzając do Konstantynopola. Mamy opis postoju we Lwowie, pożegnanie poselstwa w Śniatynie na granicy z Mołdawią, przyjęcie w Czerniowcach na Bukowinie. Przemierzając kolejne kraje, opisuje Gościecki religie i zwyczaje ich ludów. W Konstantynopolu miał pracować dwa lata, a także przez jeden rok przebywał w Moskwie (Brown 182).
  - 14) Józef Sadowski TJ – przebywał w Konstantynopolu w latach 1730-1745 i 1746-1755. Napisał *De turcica regione* (*Encyklopedia wiedzy o jezuitach* 595). Według Browna był Rusinem (Brown 359).
  - 15) Piotr Borowski TJ – w latach 1742-1747. Był misjonarzem na Krymie i w Turcji oraz jednocześnie przedstawicielem króla Augusta II (*Encyklopedia wiedzy o jezuitach* 59; por. Sas 174-191 i 369-388).
  - 16) Wojciech Szymanowski TJ – w latach 1745-1746. Był profesorem logiki, następnie misjonarzem w Jassach.
  - 17) Franciszek Częczkiewicz TJ – w latach 1755-1764. Profesor retoryki we Lwowie. Według Reychmana był ostatnim jezuitą przed kasatą, który pracował w Konstantynopolu. Jego posługa obejmowała nie tylko jeńców, ale również emigrantów politycznych, uchodzących z Polski w drugiej połowie XVIII stulecia (Reychman 171).
  - 18) Na przełomie XVII i XVIII w. jezuita Conte i Le Mariani towarzyszyli senatorowi Rafałowi Leszczyńskiemu w 1700 r. w jego misji do

Porty. Jezuici opiekowali się także Franciszkiem Rakoczym, który pod ich wpływem został katolikiem. Po niepowodzeniu Powstania Węgrów przeciwko Habsburgom, opiekę duszpasterską nad Węgrami emigrantami w Radosto (Tekir Dag koło Konstantynopola) sprawował ojciec Kazimierz Twardochlebowicz, jezuita z misji mołdawskiej (Reychman 169).

Z posługą na wyspach Morza Egejskiego (Syros, Tinos, Chios, Kreta)

W XIX w. grupa jezuitów z Polski pracowała wśród katolików na wyspach Morza Egejskiego. Już w latach 1747-1749 Sebastian Mrozewicz TJ pracował w ramach misji konstantynopolitańskich na wyspie Tinos (*Encyklopedia wiedzy o jezuitach* 444). Jezuici pozostali po kasacie zakonu na terenie dzisiejszej Białorusi od 1789 r. mieli kontakt z jezuitami z wysp Morza Egejskiego. Do najbardziej znanych należeli ojcowie: Tadeusz Kuczyński, Dominik Osmołowski i Józef Skulina.

Po kasacie zakonu w 1773 r. część jezuitów pozostała na wyspach, nadal posługując jako kapłani (Inglot). Od 1805 r. dzięki ustnej zgodzie papieża jezuita mogli oficjalnie pracować w niektórych krajach. Do najbardziej znanych należeli ojcowie: Tadeusz Kuczyński, Dominik Osmołowski i Józef Skulina.

1) Tadeusz Kuczyński TJ na Cykladach (por. Kucinskis 87-105).

W *Diariuszu* pisany przez Kuczyńskiego zachowała się kartka z krótką notatką na temat jego życia i śmierci:

Ks. Tadeusz Kuczyński, na Białej Rusi urodzony, w 1769 r. 11 października, ukończywszy u Naszych w Połocku wszystkie nauki, nawet teologię, do zakonu wstąpił 31 sierpn. 1793; skończywszy nowicjat, powtórzył teologię moralną i kapłanem został w 1797 r.; i w Dyneburgu szkoły uczył, a potem został niemordowanym misjonarzem łotewskim w Puszy, w Dagdzie, w Aulii, w Rydze, a najdłużej w Użwałdzie. Ukazem cesarza Aleksandra I zmuszony z innymi Rosyję opuścić, był naprzód w Ferrarze spowiednikiem braci Polaków, potem udał się jako misjonarz na wyspy Egejskie i w Tynie Bogu ducha oddał 27 lipca 1856. Był Coadjutorem Spir. od r. 1805. Wydał w Połocku kilka dzieł łotewskich w przedmiotach religijnych i zostawił także w MS. dwa tomy *Dyaryusza*, który zachowuje się w Archiwum Prowincji Galicyjskiej, i wiele rzeczy ważnych zawiera w sobie (Brown 245).

Był gorliwym duszpasterzem. Tak o jego pracy pisał historyk jezuitów – Załęski:

„dzięki miłosiernej uczynności dam wyższego świata” jezuita ten zdołał „moralnie upadłych” z „domów zepsucia” i żyjących na co dzień „w dzikich małżeństwach” skutecznie „wyprowadzić z kałuży niecnoty i zapewnić im zgodne z zasadami chrześcijańskiej moralności utrzymanie (Załęski 5: 386).

W języku łotewskim napisał kilka prac. Znał także łacinę, a później, po wygnaniu z Rosji, poznał języki: włoski i grecki (Załęski 5: 25). Stanisław Kucinskis TJ pisze, że był on pierwszym księdzem katolickim w Rydze od 1621 r., kiedy to król Szwecji Gustaw Adolf zakazał katolikom działalności (Kucinskis 2232).

W 1820 r. jezuita został wygnany z Rosji na mocy ukazu cara Aleksandra I (Załęski 5: 267-269, 457-461; Boudou). Wtedy to na polecenie prowincjała Stanisława Świętochowskiego Kuczyński wyruszył do Ferrary (Włochy), gdzie spędził dziesięć lat: od 1820 do 1830 r. W Ferrarze pełnił różne posługi: był spowiednikiem Polaków oraz duszpasterzem ubogich i więźniów, a także ojcem duchownym jezuitów studentów (Załęski 5: 1147; Kucinskis 2232). Generał zakonu Jan Filip Roothaan TJ zdecydował o wysłaniu grupy jezuitów na Morze Egejskie. W dniu 16 kwietnia 1830 r. przed wypłynięciem zostali przyjęci przez papieża Piusa VIII na audiencji: ojcowie Kuczyński, Egidiusz Henry i Queralt oraz bracia Vinterhalter i Delbuono. Ojcowie ci należeli do grupy jezuitów określanych jako białoruscy, gdyż czas kasaty przeżyli na terenie Rosji. Kuczyński od samego początku swojej tułaczki prowadził *Diariusz*, w którym opisywał swoje życie duchowe i wydarzenia, jakich był świadkiem. Według *Diariusza* on i Henry dobili do portu Hermoupolis na Syros w dniu 23 maja 1830 r. W katalogach jezuitów włoskich (Katalog prowincji włoskiej jezuitów 44) mamy potwierdzenie misji ojców: Kuczyńskiego, Osmołowskiego, a później i Skuliny.

Lata posługi polskich jezuitów na Cykladach to początek odrodzonej Grecji (Bojarski 5). Poza jezuitami na ziemiach greckich pracowali także franciszkanie, kapucyni, dominikanie, księża diecezjalni i siostry zakonne (Bojarski 285-296). Bardzo szybko nowi jezuita zorientowali się, że muszą poznać język grecki, inaczej ich praca będzie bardzo ograniczona i nie przyniesie właściwego owocu. Osobisty *Diariusz* Kuczyńskiego (w *Diariuszu* w miesiącach od czerwca do sierpnia bardzo często pisze, że uczy się greckiego) jest tego świadectwem: pod datą 14 grudnia 1833 r. zapisał, że po raz pierwszy wysłuchał spowiedzi w języku greckim, natomiast 31 marca 1834 r. wygłosił naukę w tym języku. W rzymskim archiwum jezuitów zachowane są także trzy małe zbiory jego pism w języku greckim (Kucinskis 2232). Dzięki Kuczyńskiemu w 1830 r. powstała mała szkoła dla katolickich dzieci na

Syros. Pisał w *Diariuszu* pod datą 13 października 1830 r., że na wniosek biskupa został magistrem (nauczycielem) w zapoczątkowanej przez niego na Syros szkole, w której uczył „elementarza języka włoskiego”. Generał jezuitów i asystent asystencji niemieckiej Alojzy Landes TJ w liście z marca 1831 roku, skierowanym do Kuczyńskiego, cieszą się jego posługą (Homa, Kopczyński i Sprutta 71). W 1838 r. Kuczyński zamieszkał w Borgo (Exo-burgo), skąd następnie udał się do nowo wybudowanego klasztoru w Lutra, gdzie zmarł w dniu 27 lipca 1856 r. „Przegląd Poznański” z 1856 r. zamieścił taką oto informację o śmierci polskiego jezuitę na wyspie Chios: „Dnia 2 lipca zmarł na wyspie Chios O. Tadeusz Kuczyński, sławny niegdyś misjonarz Łotyszów, a w ostatnich latach Greków. Godny ten zakonnik niespracowany w czynności do końca, miał lat 86” (*Przegląd Poznański* 22 (1856): 563). Pomyłono Chios z Tinos.

Marcin Czermiński TJ podczas swoich podróży misyjnych, przebywając na Tinos, usłyszał następujące świadectwo o Kuczyńskim, iż przed swoim odejściem do Pana Kuczyński poprosił o to, by położono go na ziemi i w takiej pokornej pozycji „odał ducha” (Czermiński, *Z Grecji i Krety* 246). Píše:

Gdy przybyłem do Lutra, kapłani z okolic przychodzili, aby mnie powitać, a niektórzy opowiadali mi wiele szczegółów z codziennego życia O. Kuczyńskiego, na które sami patrzali w młodocianych latach. Jeden ze starszych kapłanów – ks. Jan Zalloni, kapelan z wioski Kroko, nawet na piśmie przyniósł mi notatkę dotyczącą życia tego misjonarza, aby mi z pamięci nie uleciała. Między innymi szczegółami zanotował, że O. Kuczyński tak bardzo troszczył się o schludność ubożuchnego kościółka na Borgo, że kilka razy na dzień przeglądał, czy nie ma jakiegoś śmiecia, a gdy znalazł chociażby źdźbło słomy zaniezione wiatrem do wnętrza domu Bożego, zaraz je podnosił. Bezustannie zalecał odwiedzającym kościół, aby nie zanieczyszczali go plwocinami. Raz spostrzegł, że jakiś kapłan splunął na podłogę; zaczął parę minut, następnie wyjął swą chusteczkę i w obecności owego kapłana oczyścił podłogę kościelną ze plwocin. Gdy zdołał ołtarze, co było jego ulubionym zajęciem, kilka razy wchodził schodkami i schodził [...]; mierzył, poprawiał, dokąd wszystko nie było ustawione wedle symetrii i nie stały przedmioty zupełnie prosto. Tak był punktualnym, że surowo zgromił raz ks. Zalloni, będącego podówczas chłopcem do posługi w kościele, że parę minut wcześniej zadzwonił na nabożeństwo, niż wskazywał zegar w zakrystii. W czasie karnawału, gdy w naszym kościele odbywało się 40-godzinne nabożeństwo, O. Kuczyński od rana do wieczora znajdował się w kościele na postudze wiernych idących do spowiedzi, lub czas spędzał na klęczkach przed wystawionym Najświętszym Sakramentem i dopiero późnym wieczorem spożywał bardzo skromny posiłek. Ministrantom swoim zalecał podówczas, aby nic więcej ze sobą nie przynosili do jedzenia prócz kawałka chleba z serem, aby dobrowolnym

umartwieniem pokutować za występki ludzi częstsze w karnawale, jak w innej porze roku. Chłopcy słuchali rad o. Kuczyńskiego, lecz – dodaje ks. Zalloni – za powrotem do domu wieczorem, wynagradzały im matki post całodzienny (Czermiński, *Z Grecji i Krety* 244-246).

Czermiński, pracując w Krakowie, korzystał z *Diariusza* Kuczyńskiego. Diariusz składał się z trzech tomów. Pierwszy tom, będący zapisem działalności Kuczyńskiego na Łotwie, zaginął. Drugi tom znajduje się w krakowskim archiwum jezuitów. Brakuje trzeciego tomu, obejmującego ostatnie lata życia Kuczyńskiego.

Kuczyński prowadził skromne i surowe życie. Był ascetą i mistykiem. Tak pisał o nim lwowski jezuita Józef Brown: „Nadzwyczaj wstrzeźliwy w jedzeniu, przez 50 lat nigdy mięsa i ryby nie jadał i wina nie pijał, miłośnik pracy, w każdą niedzielę i święta od 4-tej z rana do 5 lub 6 wieczór w kościele na słuchaniu spowiedzi, kazaniach i katechizmie czas przepędzał i dopiero w późny wieczór nieco się posilał” (Brown 245). Do dzisiaj na wyspach Syros i Tinos istnieją domy i kościoły, w których żyli i pracowali ojcowie Kuczyński, Osmołowski i Skulina, o których, Osmołowskim i Skulinie, jeszcze wspomnę. Jezuiti opuścili w ostatnich latach wyspy i pracują w Atenach, gdzie w archiwum zachowane są listy i diariusze domowe, pisane przez polskich jezuitów. *Diariusz*, obejmujący lata 1824-1849, a znajdujący się w krakowskim archiwum Towarzystwa Jezusowego (sygnatura 586) (Załęski 1: 1147), jest interesującym źródłem dla studiowania historii kościoła na Cykladach w pierwszych latach niepodległości Grecji.

2) Dominik Osmołowski TJ

Dopłynął na Tinos w 1836 r. Został posłany na Cyklady, aby wesprzeć pracujących tam jezuitów, m.in. Kuczyńskiego. Spełnił pokładane w nim oczekiwania. Wiele informacji o Osmołowskim dostarczają *Diariusz* i listy Kuczyńskiego. Posiadamy dość obfitą korespondencję między nimi. Według Romano Gaetano (*Cenni* 234) Osmołowski był bardzo świątobliwym kapłanem o dobrym sercu (Roussos-Milidonis, *Jisouites* 379-380). Pochodził, podobnie jak Kuczyński, z Białorusi. Po opuszczeniu Rosji posługiwał i studiował we Włoszech. W latach 1836-1851 przebywał na Tinos; w miejscowości Lutra wznosił rezydencję jezuitów, której został superiorem. W styczniu 1838 r. zastąpił Franco na stanowisku przełożonego misji na Morzu Egejskim. Kuczyński w swoim *Diariuszu* pisze, z iloma trudnościami musiał zmierzyć się Osmołowski, starając się wybudować nowy dom w Lutra. Początkowo władze greckie nie zamierzały zezwolić na budowę klasztoru, by nie drażnić prawosławnego duchowieństwa. Wierni z pobliskiego Exomburgo nie chcie-

li, by jezuici opuszczali znajdujący się u nich klasztor i kościół. Brakowało także środków finansowych. Momentami walka o stworzenie nowej placówki była dramatyczna. Osmołowski zmarł na Tinos w dniu 26 października 1851 r.

3) **Józef Skulina TJ** (1815-1876) pochodził ze Śląska Cieszyńskiego. Po przymusowym opuszczeniu przez jezuitów Galicji wprawdzie studiował w latach 1848-1850 we Francji, a następnie, poznawszy dobrze język grecki, posługiwał na wyspach Morza Egejskiego, w tym w latach 1852-1855 na Tinos (*Encyklopedia wiedzy o jezuitach* 623).

Duszpasterzowanie jezuitów na Morzu Egejskim nie skończyło się wraz z przełomem XIX i XX w. Trwalsza i bardziej znacząca obecność polskich jezuitów rozpoczęła się w Grecji w latach osiemdziesiątych XX stulecia. Jezuiti roztoczyli duszpasterską opiekę nad polskimi uchodźcami, których liczba przekraczała 100 tysięcy (Knopek, *Polacy w Grecji. Historia i współczesność*; Knopek, „Rola i działalność Kościoła katolickiego w życiu wspólczesnej Polonii greckiej” 109-115; Knopek, „Z dziejów polskich akcji katolickich w Grecji (XIX–XX wiek)” 179-187; Knopek, „Organizacja i charakter greckiej oświaty polonijnej” 91-98). Z inicjatywy Stanisława Móla powstała pierwsza szkoła polska. W ramach parafii pw. Chrystusa Zbawiciela w Atenach działały organizacje polonijne i wydawano czasopisma parafialne. Nawiązana została także współpraca z ateńskim Instytutem Nauk Humanistycznych, który odpowiada za jezuickie archiwum w Atenach.

Ślady polskich jezuitów w ateńskim archiwum

Jest to głównie korespondencja ojców Kuczyńskiego i Osmołowskiego, ponadto pisane przez nich diariusze i księgi rachunkowe. Gabriel Marangos TJ wraz z Sebastianem Frerisem TJ oraz doktorem Marcosem Russo opracowują aktualnie kolejne etapy historii jezuitów w Grecji i historii Kościoła katolickiego. Archiwum zawiera też częściowo opracowany przez Marangosa katalog. Teczka nr 50 obejmuje listy (Kuczyńskiego) posegregowane w czterech mniejszych teczkach oznaczonych literami: a, b, c, d (a, p, y, 8). Są to listy, które otrzymał Kuczyński. W teczce nr 50 i 51 (e) znalazły się listy Aloisja Bonaventury TJ oraz listy (Roothana) z 1838 i 1848 roku do Osmołowskiego. Teczka nr 4, sekcja p, k4, zawiera diariusz dotyczący ofiar składanych w kościele, k5 – ofiar związanych z biciem dzwonów, k6 – ofiar dawanych potrzebującym. W teczce nr 6 znajdują się diariusze. W skrószycie p dokument nr 20 zawiera kilka stron diariusza domu, pisanego przez

Kuczyńskiego. Jezuickie archiwum w Atenach wymaga dalszego badania obejmującego *polonica*, bowiem znajdują się tutaj też inne dokumenty, jeszcze nieopisane.

Jezuici podróżujący przez ziemie Greckie w XIX i XX stuleciu

Byli to:

1) **Maksymilian Ryłło TJ** jest najbardziej interesującym jezuitą posługującym na ziemiach greckich i przez te ziemie podróżującym. Czermiński poświęcił mu obszerną monografię: *O. Maksymilian Ryłło TJ misjonarz apostołski* (Czermiński 1911-1912). Pochodzący ze Żmudzi, kształcił się w Akademii Połockiej i na Uniwersytecie Wileńskim, gdzie poznał jezuitów i chciał do nich wstąpić. Kiedy jezuita musieli opuścić Rosję, dołączył do nich i w Rzymie wstąpił do nowicjatu zakonu. Odznaczał się zdolnościami językowymi i pobożnością. Często dawał rekolekcje duchowe, pracował z ubogimi. Jego zdolności zostały dostrzeżone przez generała zakonu Roothana, który wysłał Ryłłę na prośbę papieża Grzegorza XVI z misją do Syrii i Libanu. Zatrzymał się na Cyprze we wrześniu 1836 r. Był to pierwszy jego kontakt ze światem greckim. Podczas podróży Ryłło występował *incognito*, co wynikało z racji politycznych. Był Polakiem i poddanym Rosji. Jezuici francuscy, duszpasterzujący w Libanie w Bekfaja i w Konstantynopolu, nie chcieli, by wiadano o obecności Polaka pośród nich (Czermiński, *O. Maksymilian ...* 1911, 105). W czasie tej pierwszej wyprawy odwiedził także Ziemię Świętą i w Jerozolimie spotkał Juliusza Słowackiego. W bazylice Grobu Pańskiego odprawił Mszę Świętą, w której uczestniczył Słowacki i którą opisał on w liście do matki (Czermiński *O. Maksymilian ...* 1911, 105-106). W 1839 r. spotkał się w Konstantynopolu z księdzem Hołowińskim (Załęski 2: 530). W archiwum klasztoru minorytów w Konstantynopolu, *Hospicio de Tierra Santa de Constantinopla, Libro de Memories* (1839, 52), jest mowa o tym, że Ryłło dawał rekolekcje metodą św. Ignacego w kościele pw. św. Antoniego. Wspomina także Ryłłę Aulich z zakonu reformatów, który korespondował z Kuczyńskim. Ryłło w liście do generała zakonu Roothana pisze, że w jego posłudze przydałaby się znajomość języka greckiego i tureckiego (Czermiński *O. Maksymilian...* 1911, 206).

2) **Marcin Czermiński TJ** to druga bardzo interesująca postać.

Będąc dyrektorem „Misji Katolickich”, nie tylko redagował czasopismo, ale sam bardzo często odwiedzał rozmaite ośrodki misyjne i angażował się w działalność misyjną. Przybył z wizytą do Polaków mieszkających na terytoriach greckich, głosił rekolekcje w Konstantynopolu i Adampolu,

był na Krecie z posługą duszpasterską. Odwiedził wyspy Morza Egejskiego. Podróże te zaowocowały artykułami i pozycjami książkowymi. Prace Czermińskiego dostarczają bardzo dużo informacji o sytuacji Kościoła katolickiego na ziemiach greckich na przełomie XIX i XX w. O obu ojcach, Kuczyńskim i Osmołowskim, Czermiński napisał sporo artykułów i książek o tematyce misyjnej. W 1899, 1903 i 1906 r. prowadził rekolekcje dla rosyjskich i polskich żołnierzy stacjonujących od 1897 r. na Krecie, czyli podczas wojny grecko-tureckiej (Knopak, „Groby żołnierzy polskich w armii rosyjskiej zmarłych na Krecie na przełomie XIX i XX wieku” 221-227). Głosił misje i spowiadał. W 1889, 1900, 1903 i 1906 r. odwiedzał polską kolonię w Adampolu w Anatolii, założoną przez księcia Adama Czartoryskiego, a także wspólnoty w Konstantynopolu, wygłaszając kazania po polsku i włosku. W Konstantynopolu nauczał w kościele pw. Santa Maria Draperis w dzielnicy Pera. Posługiwał ponadto w schroniskach dla starców na przedmieściach Ferykey. Spod jego pióra na temat Grecji wyszły: *Wspomnienia z misji między Polakami nad Bosforem, w Bośni i na Krecie* (Kraków 1902), *Wyprawa na Patmos, Efez i Kretę* (Kraków 1904), a także zamieszczone w „Przeglądzie Powszechnym” artykuły: *Na Krecie* (t. LXIV), *Wśród ruin Efezu* (t. LXIV) i *Dom najświętszej w okolicy Efezu* (t. LXXXI) (Czermiński, *Wyprawa na Patmos...*, 222, 234-240; *Encyklopedia wiedzy o jezuitach* 300; Reychman 169).

Dwudzieste stulecie

W tym wieku w Grecji działali:

1) **Stanisław Mól TJ** – pracował jako duszpasterz polonijny w Atenach w latach 1988-1992. Jest bardzo interesującą i barwną postacią. Walczył o polskich emigrantów i uciekinierów ze stanu wojennego, których w tych latach było w Atenach około 100 tysięcy. Udało mu się stworzyć szkołę dla polskich dzieci, którą z czasem przekształcono w Polską Szkołę przy Ambasadzie RP. Pomagał materialnie i duchowo tysiącom rodaków. Swoje wspomnienia spisał razem z Jackiem Knopkiem, a noszą one tytuł: *O tworzeniu współczesnej oświaty polonijnej w Grecji* (wydane we Wrocławiu w 1995 r.). Podczas posługi Móla wspierali go jezuici przyjeżdżający do pomocy duszpasterskiej w okresach świątecznych: Marek Ingot, Stanisław Groń, Bogusław Steczek i inni.

2) **Wit Pasierbek TJ** – posługiwał w Grecji w Atenach i na wyspach w latach 1989-1990. Współpracował z Mólem. W tym czasie przez kilka miesięcy

pracował z Polakami w Atenach także Waław Rusiniak TJ. Jezuici oprócz pracy duszpasterskiej: tysięcy spowiedzi, tysięcy ślubów i chrztów, prowadzili również działalność charytatywną, wspomagając Polaków w potrzebie. W miarę możliwości odwiedzano Polaków na wyspach: Syros, Tinos, Santorini, Kreta, Chios a także na Peloponezie w Nauplio, Patras itd. Odwiedzano i wspierano polskich więźniów w Coridallos i innych więzieniach Aten. We współpracy z grupami wiernych z parafii Serca Jezusa przy ulicy Michaiła Vody organizowano spotkania, szkołę języka greckiego, wydawano czasopiśma parafialne, wspierano chorych w domach i szpitalach. Wspólnota Odnowy w Duchu Świętym i wspólnoty Komórek Parafialnych były oparciem dla tysięcy naszych rodaków.

3) **Waław Rusiniak TJ** – posługiwał w Grecji w latach 1989-1990. Kontynuował pracę poprzednich jezuitów. W tym czasie bardzo ważna była posługa sakramentalna i katechetyczna. O. Rusiniak posiadając duże poczucie humoru, cieszył się wielką popularnością wśród Polonii.

4) **Kazimierz Trojan TJ** – posługiwał w Atenach w latach 1990-1991. Był to okres bardzo ożywionej działalności duszpasterskiej i wychowawczej pośród Polonii w Grecji. Jezuici obejmowali swoją opieką nie tylko Polaków mieszkających i pracujących w Atenach, ale i na Peloponezie od Nauplio po Kalamatę i Patras. Odwiedzali także wyspy: Syros, Tinos, Santorini, Eubea, Chios i Lesbos.

4) **Stanisław Gław TJ** – pracował w Atenach w latach 1989-1993. Posługa o. Gława oprócz duszpasterskiej obejmowała także współpracę z polskim środowiskiem twórców kultury, owocując plenerami, wystawami prac polskich artystów oraz konferencjami i spotkaniami. W latach dziewięćdziesiątych XX w. sytuacja Polaków zaczęła się powoli poprawiać. Kolejni jezuici pracujący z Polonią, kontynuowali rozpoczęte prace duszpasterskie i społeczne. Szkoła z czasem usamodzielniała się, osiągając swój szczyt rozwoju już w XXI w. Po wejściu Polski do Unii Europejskiej nastąpiła stopniowa reorganizacja szkolnictwa polonijnego w Grecji i przejście na nauczanie uzupełniające, sobotnio-niedzielne.

5) **Tadeusz Sarota SJ** – pracował w Atenach w latach 1992-1996. W tym czasie powstawały wspólnoty przy parafii, a także organizacje polonijne, gazety, kluby.

6) **Augustyn Smyda SJ** – zaczął swoją posługę w stolicy Grecji po wielu latach pracy z Polonią w USA, Australii i pracy misyjnej w Zambii. Posługiwał w Atenach w latach 1994-1995.

7) **Zbigniew Szymczyk SJ** – z wykształcenia nauczyciel, pracował w Atenach w latach 1995-2000. Bardzo mocno angażował się w działalność polskiej szkoły.

Pracę jezuitów w XIX i XX stuleciu w Atenach kontynuowali jezuita: Jerzy Konieczny, Czesław Tomaszewski, Jacek Paluchniak, Andrzej Pełka, Kazimierz Faron, Krystian Jucha, Krzysztof Homa, Jerzy Brzózka, Stanisław Łucarz. Obecnie w Atenach, przy ulicy Smyrnis posługuje Polonii – Marcin Baran.

POLISH JESUITS IN GREEK TERRITORY FROM XVI TO XX CENTURY

Summary

The main purpose of this article is to provide some information about missionary work of Polish Jesuits in Greece and in Constantinople from XVI to XX century. It was the period of Turkokratia and later of Independent Greece. Article is divided into four small chapters. After a general introduction to the topic, the first chapter "Constantinople" is giving us some information about 18 Jesuits, who worked in Constantinople from XVI until XIX century. Second chapter presented Polish Jesuits who worked on Islands of Aegean Sea: Syros, Tinos, Chios in the XIX century, especially Fathers: Tadeusz Kuczyński, Dominik Osmołowski and Józef Skulina. Third chapter is about Jesuits traveling and working temporarily in Greece in XIX century and in the beginning of XX century, especially Fathers: Maksymilian Ryłło and Marcin Czermiński. Last chapter presented some Jesuits working in Athens in the XX century. Article finished with bibliography and information about *Polonica* in the Jesuit Archive in Athens. It is not very deep research but rather a kind of signal showing new topics for historic, scientific work.

Keywords: Greece; Constantinople; Polish Jesuits; Kuczyński; Osmołowski; Skulina; Czermiński; Ryłło; Mól

Słowa kluczowe: Grecja; Konstantynopol; polscy jezuita; Kuczyński; Osmołowski; Skulina; Czermiński; Ryłło; Mól

BIBLIOGRAFIA

- „Kucinski Stanisław.” w: *Diccionario Historico de la Compania de Jesus*. Red. Charles E. O’Neil- li Joaquin M. Dominguez. Vol. 3. S. 2232, Madrid : 2001.
- Belin, François. *Histoire de la latinité de Constantinople*. Paris : A. Picard et fils, 1894.
- Bojarski, Artur. „Powstanie Greków w latach 1821-1829 w prasie Królestwa Polskiego i Galicji.” *Niepodległość i Pamięć*. 37-40 (2012): 5-24.
- Brown, Józef. *Biblioteka pisarzy asystencyi polskiej Towarzystwa Jezusowego*. Poznań: L. Mierzbach, 1862.

- Czermiński, Marcin. *Wyprawa na Patmos, Efez i Kretę w r. 1899 i 1903*. Kraków: Wydawnictwo-Czas, Kraków, 1904.
- Czermiński, Marcin. *Z Grecji i Krety*. Kraków: Redakcja „Missyj Katolickich”, 1902.
- Dunin Karwicki, Józef. *Opisanie wjazdu do Stambułu*. „Biblioteka Warszawska”. T. 3. Warszawa: W Drukarni Jana Bergera, 1882. (polona.pl).
- Encyklopedia wiedzy o jezuitach*. Red. Ludwik Grzebień. Kraków: Wydawnictwo WAM, 1996.
- Gościecki, Franciszek. *Poselstwo wielkie Jasnie Wielmożnego Stanisława Chomentowskiego [...] od Nayaśnieyzego Augusta II. Krola Polskiego [...] do Achmeta IV. Soltana tureckiego. Wielkiego z pełną mocą posła z Szczęśliwym skutkiem przez lata 1712. 1713. 1714. odprawione. Potomnych czasow pamięci y wdzięczności podane w rzetelnym iegoż opisaniu. przez x. Franciszka Gościeckiego*. Lwów: Drukarnia Collegium Societatis Jesu, 1732.
- Hofmann, Georg. *Il vicariato apostolico di Constantinopoli*. Roma: Edizioni Orientalia Christiana, 1925.
- Homa, Krzysztof. „Polonica greckie. Korespondencja z o. Tadeuszem Kuczyńskim SJ (1830-1856).” *Rocznik Filozoficzny Ignatianum* 25 (2019) 2: 31-70.
- Homa, Krzysztof. Kopczyński, Tomasz. Sprutta, Justyna. *Jezuicy misjonarze na pograniczach. O. Tadeusz Kuczyński i O. Jan Urban*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe AIK, 2021.
- Inglot, Marek. *La Compagnia di Gesù nell'impero Russo (1772-1820) e la sua parte nella restaurazione generale della Compagnia*. Roma: GBP Press, 1996.
- Knopek, Jacek. „Działalność misyjna i oświatowo-społeczna polskich duszpasterzy w Grecji w XIX i początku XX wieku.” *Nasza Przeszłość* 88 (Kraków): 295-309.
- Knopek, Jacek. „Groby żołnierzy polskich w armii rosyjskiej zmarłych na Krecie na przełomie XIX i XX wieku.” *Przegląd Historyczny* (2001/2): 221-227.
- Knopek, Jacek. „Organizacja i charakter greckiej oświaty polonijnej.” *Kultura i Edukacja* 1 (1998): 91-98.
- Knopek, Jacek. „Rola i działalność Kościoła katolickiego w życiu współczesnej Polonii greckiej.” *Przegląd Religioznawczy* 1 (1996): 109-115.
- Knopek, Jacek. „Z dziejów polskich akcji katolickich w Grecji (XIX–XX wiek).” *Przegląd Religioznawczy* 3 (1997): 179-187.
- Knopek, Jacek. *Polacy w Grecji. Historia i współczesność*. Bydgoszcz: Wyższa Szkoła Pedagogiczna, 1997.
- Kowalski, Tadeusz. „O. Michał Ignacy W. T.J. i jego prace tureckie.” *Misje Katolickie* 54 (1935): 65-70.
- Kucinskis, Stanisław. „Tadejs Kucinskis SJ, lielakalis 19 gadsimta Latgales garigais rakstnieiks (1769-1856).” *Dzimtenes Kalendars* 1976. Vesterosa: 1976.
- Marangos, Gabriel. *Panagia. Naos kai moni Iesouiton se poreia mesa istorikes mnimes mias pneumatikis parousias stin Ano Syro*. Athina: Institutouto Anthropistikon Epistimon, 2012.
- Polgar, Laszlo. *Bibliographie sur l'histoire de la Compagnie de Jésus, 1901-1980*. Vol. 236-237. Roma: Institutum Historicum Societatis Iesu, 1901-1980.
- Pollak, Roman. „Przedzobiorowa polska literatura orientalna i zapomniany poemat F. Gościeckiego.” *Sprawozdania z prac naukowych PAN* 4 (1961): 63-65.
- Popławski, Stanisław. „Krusiński Tadeusz SJ – misjonarz, dyplomata, pisarz, uczonec.” *Studia Bobolanum* 2 (2015): 105-127.
- Retinger, Józef. *Polacy w cywilizacjach świata do końca wieku XIX*. Warszawa: Światowy Związek Polaków z Zagranicy, 1937.
- Reychman, Jan. „Dzieje duszpasterstwa polskiego nad Bosforem”. *Nasza Przeszłość* 33 (1970) 7:169-189.
- Romano, Germano. *Cenni storici della Missione della Compagnia di Gesù in Grecia*. Palermo: SJ, 1912.

- Roussos-Milidonis, Marcos. *Jisouites ston elliniko choro (1560-1916)*. Athina: KEO, 1991.
- Sas, Józef. „Historia misji polskiej na Krymie. Misje ks. Piotra B.” *Przegląd Powszechny* 103 (1909): 174-191.
- Sprutta, Justyna. „Tadeusz Kuczyński SJ na Cykladach.” Homa, Krzysztof Kopczyński, Tomasz. Sprutta, Justyna. *Jezuicy misjonarze na pograniczach. O. Tadeusz Kuczyński SJ i O. Jan Urban SJ*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe AIK, 2021, 25-34.
- Wnuk, Anna. „Wojna, służba publiczna i Kościół w życiu szlacheckiej rodziny Szornelów herbu Dołęga.” *Głos Ziemi Urzędowskiej* (2011). Dostęp 2 maja 2018. <<http://gokurzedow.pl/u/gzu11/5.pdf,40-46>>
- Załęski, Stanisław. *Jezuici w Polsce porozbiorowej*. T. 1-5. Kraków: W.L. Anczyc i Sp 1907.

KRZYSZTOF HOMA, jezuita, dr nauk humanistycznych. Adiunkt na Wydziale Filozoficznym AIK. Zajmuje się badaniami kultury chrześcijańskiej od II do IV stulecia (Arnobiusz Starszy). Opublikował także prace dotyczące pracy jezuitów w XIX w. na wyspach Morza Egejskiego.